

Zelenková, Petra

"Protegam urbem istam" ("Budu štítem tomuto městu") : Panna Marie a pater Martin Středa jako ochránci Brna na dvou augsburských mědirytinách ze 17. století

In: *Orbis artium : k jubileu Lubomíra Slavička*. Kroupa, Jiří (editor); Šeferisová Loudová, Michaela (editor); Konečný, Lubomír (editor). Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. 341-351

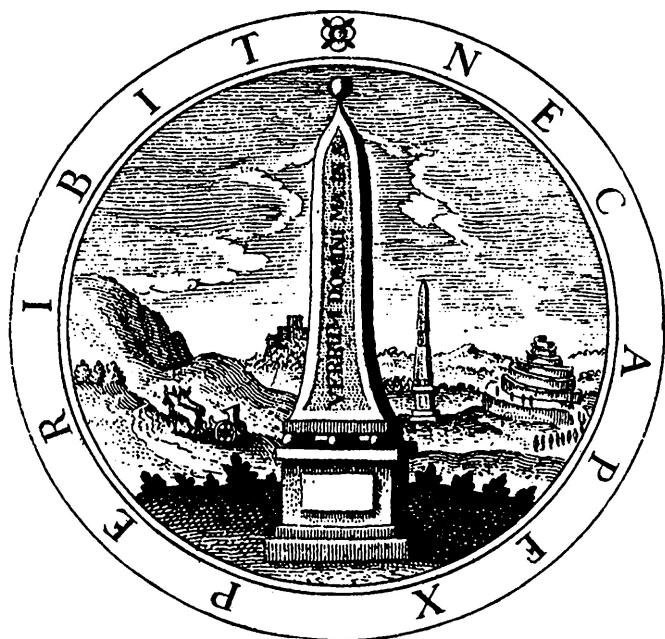
ISBN 9788021049727

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123965>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

„PROTEGAM URBEM ISTAM“ („BUDU ŠTÍTEM TOMUTO MĚSTU“). PANNA MARIE A PATER MARTIN STŘEDA JAKO OCHRÁNCI BRNA NA DVOU AUGSBURSKÝCH MĚDIRYTINÁCH ZE 17. STOLETÍ

PETRA ZELENKOVÁ

Statečná obrana obyvatel Brna za švédského obléhání v roce 1645 je jednou z nejslavnějších událostí brněnské historie. Během švédského obléhání Brňané prosili o pomoc Pannu Marii, kterou vzývali zejména prostřednictvím „černé“ Panny Marie z augustiniánského kostela sv. Tomáše a Panny Marie Sněžné, ctěné především jezuity [obr. 1, 2]. V blasfemické reakci na mariánskou víru Brňanů Švédové stanovili hlavní útok na den svátku Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna), ke svému úžasu však byli odraženi. Překvapivé vítězství Brňané připisovali právě pomoci Panny Marie. Při obraně Brna se na rovině duchovní i organizační nezapomenutelně vyznamenal jezuita Martin Středa. Pater Středa byl oporou obyvatelům Brna a především veliteli obrany města, Ludvíku Raduitu de Souches, a platil za přímého prostředníka v prosbách k Panně Marii. Středa byl prý spatřen, jak se vznáší nad Brnem, modlí se před Pannou Marií, která pláštěm ochraňovala město před švédskou palbou.¹

Uchránění Brna za pomoci Panny Marie a duchovního přispění patera Středy bylo přirozeně připomínáno a oslavováno barokními grafickými listy. Dvě z těchto rytin, z nichž jedna nebyla dosud publikována a druhá interpretována, jsou předmětem tohoto příspěvku. Jako první bude představen kompozičně i ikonograficky jednodušší

list, práce augsburského rytce Bartholomäa Kiliana (*1630, Augsburg, †1696, Augsburg). Rytina oslavuje Pannu Marii Svatotomskou jako ochránkyni Brna [obr. 3]. Objednavatelem listu byl augustinián Alfonz Arborell z brněnského kláštera u sv. Tomáše, který jej věnoval olomouckému biskupovi Karlu z Liechtensteina-Castelcornu. Autorem kresebné předlohy byl Johann Reitsamer (Reithsammer, též Creuzammer). O tomto malíři není mnoho zpráv, navíc jsou poměrně nejasné. V roce 1667 přišel Reitsamer z Vídně přes Brno do Kroměříže, kde působil přes deset let ve službách biskupa Karla z Liechtensteina-Castelcornu. Údajně se vyučil v Salzburgu a ovládal nejen olejomalbu, ale také techniku fresky a mědirytu. Ve službách olomouckého biskupa se Reitsamer uplatnil hlavně jako kopista, biskupa však také portrétoval. Reitsamer byl prý v Kroměříži nespokojen a tesknil nad promarněnou příležitostí uchytit se ve Vídni nebo alespoň v Olomouci.² Vyobrazení Panny Marie Svatotomské je jediným zatím známým Reitsamerovým dílem.³ Zůstává otázkou, kdy Reitsamer předlohu ke Kilianově rytině nakreslil; víme jen, že se tak stalo v Brně, jak udává signatura. Nenáročný výtvarný charakter kompozice představuje Reitsamera jako umělce průměrného a neinvenčního. Značné rozměry listu naznačují mož-

Obr. 1: Johann Jacob Wegelin, Panna Marie Svatotomská, Brno 1690, mědiryt, Národní galerie v Praze. Foto: Petra Zelenková.

nost určit jej jako univerzitní tezi, chybí ale další pro teze typické znaky.⁴ Rovněž není pravděpodobné, že rytina náležela k Arbo-rellově nedochované knize *Arca foederis, Archa Umluwy, aneb Správa o obraze Matky Boží u Swatého Tomáše w Brnie* (1684/1686). Jisté je, že takto nákladná dedikační rytina byla objednána k významnější události. Snad list vznikl u příležitosti jednoho ze slavnostních příjezdů olomouckého biskupa do Brna na jednání zemského soudu a sněmu.⁵ Dominantní část kompozice zabírá znázornění

Obr. 2: Leonhard Heckenauer podle Martina Antonína Lublinského, univerzitní teze Lorenze Bontzera, Oslava Panny Marie Sněžné, Olomouc 1686, mědiryt, Olomouc, Zemský archiv Opava. Foto: Petra Zelenková.

ikony Panny Marie z augustiniánského kostela sv. Tomáše – zázračného obrazu zvaného *Gemma Moraviae, Thaumaturga Brunensis* či paládium města Brna, který údajně namaloval sám evangelista Lukáš.⁶ Pod vyobrazením „černé“ Panny Marie je menší pole s vedutou Brna. Nad městem se vznáší orlice (patrně ze znaku olomouckého biskupství), držící v pařátech znak olomouckého biskupa Karla z Liechtensteina-Castelcornu. Orlice nese v zobáku nápisovou pásku, která se ovíví kolem jejích křídel a na níž je uvedena

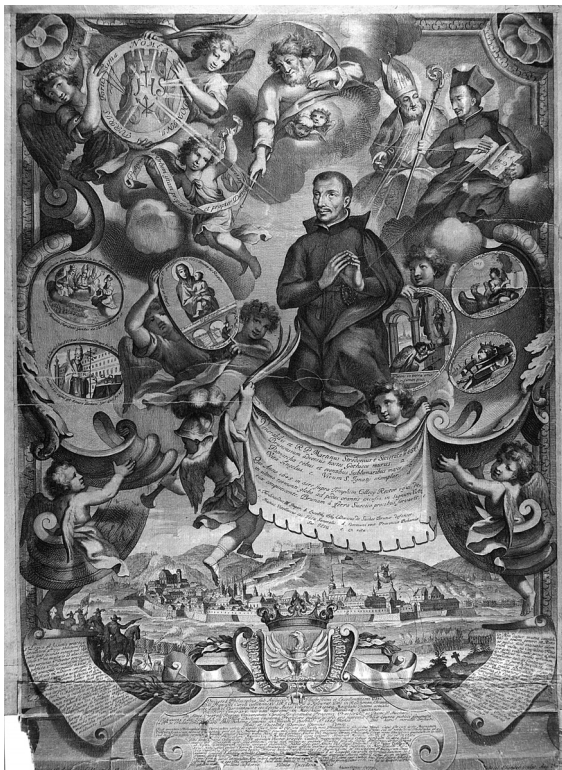
dedikace: „*Reverendissimo et Celsissimo Principi, Domino Domino Carolo D.G. Epo Olom: Duci S. R. I. Principi Reg. Capellae Boëm. et de Liechtenstein Comiti etc. D.D.D. P. Alph. Arborell Or. Erem. S. Aug.*“ Pod vedutou Brna je textové pole, v němž je představena brněnská Thaumaturga: „*Mater DEI, nigra, sed formosa, penicillo D. Lucae Evang. viva expressa, miraculis clara, Regiae Civitatis Brunensis in cunctis necessitatibus specialis auxiliatrix et protectrix, quae fama certa fertur, Brunam, in quadrimestri obsidione Suecica A°1645 manifeste adjuvisse, expanso desuper totam suo pallio, et non ab uno visam, omnium hostium animos enervasse, ut ab iisdem audire meruit (:blaspheme licet) IUVIT VOS Nigra Vestra, in qua spem reponitis MARIA*“ („Matka BOŽÍ, černá, ale krásná, živě vyobrazená perem sv. Lukáše, evangelisty, slavná díky zázrakům, zvláštní pomocnice a ochránkyně královského města Brna při všech naléhavých událostech, o níž jistá pověst praví, že při čtyřměsíčním švédském obléhání roku 1645 zjevně pomohla tím, že na nebesích roztáhla svůj plášť, a aniž by byla někým viděna, oslabila duše všech nepřátel tak, že si od nich samých vysloužila slova (třebas rouhavě): **POMOHLA VÁM, Vaše Černá MARIA, do níž ukládáte naději**“).

Nutno dodat, že výtvarně průměrnou kvalitu Reitsamerovy kompozice pozdvihl vynikající grafický přepis Bartholomäa Kiliana. V úhrnu lze tedy konstatovat, že Arborellem objednaná rytina je nejnáročnějším zatím známým grafickým listem oslavujícím Svatotomskou Pannu Marii z doby před její korunovací v roce 1736.

Bylo již zmíněno, že obležení Brňané prosili Pannu Marii o pomoc nejen prostřednictvím její podoby svatotomské, ale také jezuitů ctěného a rozšiřovaného obrazu Panny Marie Sněžné. Deskový obraz Panny Marie z římského kostela S. Maria Maggiore (Panny Marie Sněžné), nazývaný *Salus populi Romani*, rovněž podle legendy namaloval evangelista Lukáš. V roce 1572 věnoval brněnským jezuitům kopii obrazu údajně sám sv. František Borgiaš.⁷

Obr. 3: Bartholomäus Kilian podle Johanna Reitsamera, Panna Marie Svatotomská jako ochránkyně Brna, mědiryt, Staats- und Stadtbibliothek Augsburg. Foto: Staats- und Stadtbibliothek Augsburg.

Obr. 4. Gabriel Ehinger podle Martina Antonína Lublinského, univerzitní teze Michaela Elbela, Oslava Martina Středy, Praha 1689, mědiryt, Brno, Moravská zemská knihovna. Foto: Moravská zemská knihovna, Brno.

Zázračný obraz *Salus Populi Romani* je zakomponován do druhé rytiny, která zde bude pojednána. Jedná se o výtvarně i obsahově hodnotnou pražskou univerzitní tezi oslavující jezuitu Martina Středu.

Teze vznikla pro magisterskou obhajobu filozofie, kterou v roce 1689 vykonal na pražské univerzitě Michael Elbel, Čech z Lipí. Praesidem disputace byl pater Michael Tichawský, S. J. Tezi graficky provedl augsburský rytec Gabriel Ehinger (*1652, Augsburg, †1736, Augsburg), a sice podle návrhu olomouckého umělce Martina Antonína Lublinského (*1636, Lešnice, †1690, Olomouc)⁸ [obr. 4]. Malíři, kreslíři, inventorovi a sběrateli Martinu Antonínovi Lublinskému byla

Obr. 5. Anonymní rytec, pater Martin Středa, frontispis k Václav Schwertfer, *Vita reverendi Patris Martini Stredonii Soc. Jesu [...]*, Pragae 1673, mědiryt, Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů. Foto: Petra Zelenková.

v poslední dekádě věnována nemalá pozornost, recentně byla dokončena práce věnovaná jeho četným a ikonograficky poutavým návrhům grafických listů.⁹ Ohláška Elbelovy disputace však donedávna zůstávala stranou podrobnějšího zájmu.¹⁰

Teze je dedikována moravskému zemskému hejtmanovi Františku Karlovi hraběti Liebsteinskému z Kolovrat (*1620, Innsbruck, †1700, Brno).¹¹ Bohatá obrazová kompozice kupodivu neoslavuje moravského hejtmana, ale patera Martina Středu (*1587, Hlívce ve Slezsku, †1649, Brno). Spojitost mezi hrabětem Liebsteinským z Kolovrat a tehdy již zesnulým Martinem Středou Elbel objasnil v dedikačním textu – pater Středa totiž „v To-

bě [Františku Karle Liebsteinský z Kolovrat] *milém městě Brně kdysi stál v čele jezuitské koleje jako rektor*“ a „jeho [...] *prosbami byl obměkčen Nejvyšší a uchoval bez pohromy město Brno od střel gótských nepřátel*“.¹² Krom toho Elbel hraběte Liebsteinského z Kolovrat, čerstvého nositele řádu Zlatého rouna, připodobňuje k Martinu Středovi jako rytíři řádu nebeského Beránka (Krista). V „magnetu lásky“ Liebsteinských („Lieb-stein“) pak Elbel spatřuje kámen filozofů („*Lapis philosophicus*“). Dodává přitom, že učitelem pražských filozofů byl pater Středa, působící svého času jako univerzitní profesor a rektor.

Pro vyložení obsahu rytiny je nezbytné nejprve uvést základní údaje o Martinu Středovi, jedné z nejvýznamnějších osobností jezuitského řádu české provincie. Již za svého života byl tento muž svatého života a mimořádných schopností všeobecně vážený. O úctě, které se Středa těšil, a jeho schopnostech vypovídají řádové posty, které v průběhu let zastával. Mimo jiné byl dvakrát představeným české jezuitské provincie, dvakrát byl zvolen rektorem pražské koleje sv. Klimenta a dvakrát stanul v čele brněnské koleje. Pro respektované prorocství o domě habsburském byl Středa vážen i u císaře Leopolda I.¹³ Středova duchovní autorita se nejvýrazněji projevila během obléhání Brna Švédy v roce 1645, kdy svými modlitbami a vírou ve vítězství poskytoval útěchu obyvatelům Brna. Již v druhé polovině 17. století se osobnost Martina Středy těšila zájmu jezuitských spisovatelů. Nejpodrobnější literární zpracování života Martina Středy sepi-soval až do své smrti v roce 1689 Jan Dilatus; Dilatův nevydaný rukopis byl využíván četnými dalšími autory. V roce 1673 vydal v Praze Václav Schwertfer *Vita [...] Martini Stredonii*, spis dedikovaný císaři Leopoldu I. [obr. 5]. Bohuslav Balbín zařadil Středův portrét do své *Bohemia Sancta* (1682). Krom toho bylo pateru Středovi v 17. století věnováno několik elogií.¹⁴

Na rozdíl od četných literárních památek nejsou zobrazení ctihodného otce Středy příliš častá, či spíše se tolik nedochovala. Stručně shrnutí ikonografie Martina Středy publikoval Jan Royt.¹⁵ Royt ve svém článku vyjmenovává několik ztracených obrazů zpodobňujících Martina Středu a tři grafické listy, mezi nimiž uvádí i Janem Tenorou (1898) zmiňovanou univerzitní tezi s vyobrazením levitujícího Středy.¹⁶ Tenorovy údaje o této rytině jsou zmatečné. Píše o obraze malovaném Michaellem Leopoldem Willmannem, znázorňujícím Martina Středu vznášejícího se nad Brnem. Místo tohoto obrazu Tenora reprodukuje rytinu s titulkem „*P. Martin Středa, ochránce Brna. Dle starého obrazu Willmannova ve Františkově mu-seu v Brně*“.¹⁷ Tenorou publikovaná rytina je však Lublinským navrženou tezí Michaela Elbela. Údajný Willmanův obraz se dnes nachází v brněnské Moravské galerii [obr. 6]. Willmanovo autorství je u této podprůměrné malby vyloučené. Nedávné nejednoznačné připsání obrazu Lublinskému bude nutné ověřit dalším průzkumem.¹⁸ V každém případě jsou si obraz i Elbelova teze kompozičně blízké.

Teze Michaela Elbela je tedy jedním z nemnoha vyobrazení ctihodného otce Středy, jehož oslavuje kompozičně i obsahově velkolepou formou. Apoteóza Martina Středy je zasazena do kartuše, která předstupuje před orámování celé kompozice. V předním plánu jsou umístěny svitky a kartuše s texty. V zadním plánu se v pozadí otevírá pohled na Brno. Vrchní část kartuše se ztrácí v oblacích a je vyhrazena Bohu, andělům a svatým. Napravo sedí sv. Ignác a sv. Metoděj, kteří osvěčují Martina Středu paprsky své přízně – sv. Ignác jako ztělesnění jezuitů a sv. Metoděj jako zástupce křesťanství na Moravě a v Čechách. Naproti světcům letí andělé, kteří nesou štít s vyobrazením věže ozdobené trigramem IHS s třemi Kristovými hřeby, tedy jezuitským znakem. Jedná se

o „věž Davidovu“ z Písně písní, jak naznačují na ní zavěšené štíty a trofeje („tisíc na ní zavěšeno štítů [...]“; Pís 4, 4). Davidova věž platila jako podobenství církve a Panny Marie. Na Elbelově tezi Davidova věž symbolizuje prostřednictvím jezuitského znaku především Tovaryšstvo Ježíšovo. Štít s vyobrazením věže lemuje citát ze starozákonní knihy Přísloví „*TURRIS Fortissima NOMEN DOMINI*“ („Nejpevnější věž je Boží jméno“; Př 18, 10). Anděl letící pod štítem nese pásku s veršem z knihy Královské „*Protegam Urbem istam propter ME et propter David servum meum 4. Reg. 20*“ („Budu štítem tomuto městu kvůli sobě a kvůli Davidovi, svému služebníku“; 2 Kr 20, 6). Ubránění se Brna před Švédy je tímto citátem přirovnáno k záchraně Jeruzaléma, který Hospodin nedovolil zničit kvůli Davidovi (2 Kr 19 a 20). Bohem milovaným Davidem byl pro Brno za švédského obléhání Martin Středa, jak připomíná také Elbelův dedikační text. Do obrazu je tato idea převedena motivem paprsků přízně, které vychází od Boha vyhlížejícího z oblaku a odrážejí se od štítu s Davidovou (jezuitskou) věží směrem k Martinu Středovi. Bůh ukazuje svým žezlem k medailonu s vyobrazením Panny Marie Sněžné, který nesou dva andělé vedle Martina Středy, a nápisem „*S. Maria Maior a S. Fr. Borgia Domui Brunensi dono missa*“. Vespuďu medailonu lze spatřit Martina Středu, modlícího se k zázračnému obrazu. Motiv upomíná na Středovo duchovní spojení s Pannou Marií za švédského obléhání. Při spodním okraji medailonu s Pannou Marií je napsán v barokní ikonografii oblíbený žalmický citát „*Hae requies mea. hic habitabo: quonia(m) elegi eam ps. 131*“ („Toto je místo mého odpočinku [...], usídlím se tady, neboť po něm toužím“; Ž 132, 14), vypovídající o zalíbení Panny Marie Sněžné u brněnských jezuitů. Kolem horního okraje medailonu se pak vine nápis upomínající na Středovo dvojí působení ve funkci rektora brněnské jezuitské koleje a domu první probace: „*Collegii et*

Obr. 6. Anonymní malíř 17. století, Martin Středa jako ochránce Brna, Brno, poslední třetina 17. století (?), olej, Moravská galerie v Brně.
Foto: Moravská galerie v Brně.

Domus Iae [primae] probationis Soc. IESU Brunae bis Rector.“

Protiváhu k medailonu s Pannou Marií Sněžnou představuje výjev v oválu za Středovými zády. Zachycuje císaře Ferdinanda III., který klečí před Immaculatou a nabízí jí svou korunu. Připojen je žalmický citát prorokující požehnání Habsburskému domu „*Potens in terra erit semen ejus*“ „*Generatio Rectorum benedicetur ps. 111*“ („Jeho potomci se stanou bohatější v zemi, pokolení přímých bude požehnáno“; Ž 112, 2), který je připomín-

kou Středova proroctví o vzestupu Habsburského domu.¹⁹ Na citát žalmu navazuje nápis informující o Středově vykonávání úřadu rektora Karlo-Ferdinandovy univerzity, kterou císař Ferdinand III. obnovil: „*Almae Universitatis Ferdinandae Pragensis Rector Magnific(us)*.“ Ke Středově rektorskému a profesorskému působení se vztahují i náměty dalších medailonů. Vrchní medailon vedle vyobrazení zbožného císaře nese výjev sv. Jana Evangelisty vzhlížejícího ke slunci, ve kterém se objevuje Kristův monogram IHS. Zobrazení sv. Jana, patrona teologické fakulty, se vztahuje ke Středově vyučování teologie na pražské univerzitě, jak uvádí nápis „*Theologiae Specul: Eximius et Publicus Professor Pragae*“. Přiřazen je žalmický citát „*Providebam Domininum in conspectu meo semper ps. 15*“ („*Hospodina stále před očí si stavím*“; Ž 16, 8). Na spodním medailonu je znázorněna utatá hlava sv. Kateřiny, položená na knize, kolem níž jsou položeny atributy světice – ozubené kolo a meč. Sv. Kateřina byla patronkou filozofů a filozofických fakult, proto je v souvislosti s ní připomenuto Středovo profesorství filozofie: „*Philosophiae Naturalis Doctissimus et public(us) Professor Pragae*.“ Žalmický citát dodává, jak si Hospodin váží neochvějně věrnosti: „*Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus ps. 115*“ („*Velkou cenu má v Hospodinych očích oddanost jeho věrných až k smrti*“; Ž 116, 15). Naproti vyobrazení sv. Kateřiny je v medailonu znázorněn sv. Kliment před budovou Klementina, spolu s údajem o Středově dvojím rektorství pražské koleje u sv. Klimenta: „*Colegij Academici Soc. JESU ad. S. Clemente(m) Pragae bis rector*.“ Opět je připojen žalmický citát „*Beatus Vir, cujus est Nomen Domini Spes ejus ps. 39*“ („*Blaze muži, který doufá v Hospodina*“; Ž 40, 5). Nad vyobrazením Klementina je medailon zachycující české zemské patrony, sv. Václava, sv. Ludmilu a sv. Cyrila a Metoděje. K ochráncům české země je přiřazen nápis zmiňující Stře-

dovo zastávání úřadu představeného české provincie Tovaryšstva Ježíšova: „*Provinciae Bohemiae Soc. JESU bis Praepositus Provincialis*“ a úryvek 10. žalmu „*Domin(us) regnabit Peribitis gentes de Terra illius, ps. 10*“ („*Hospodin je Králem [,] pronárody zmizí z jeho země*“; Ž 10, 16). Je zřejmé, že žalmické citáty, připojené ke všem medailonům, dále rozvíjejí příměr Martina Středy ke králi Davidovi.

Ctihodného otce Středu Lublinský znázornil klečícího v modlitbě na oblaku, uprostřed zmíněných medailonů oslavujících jeho působení a ctnosti. Dva andělci pod Martinem Středou nesou velum s nápisem „*Venerabilis et R. P. Martinus Stredonius e Societate JESU. Brunensium adversus hostes Gothicos murus. a. Patriarcha rebus et eventibus Sublunaribus major. b. Vitae Angelus. c. Vivum S. Ignatii exemplar. d. Qui Anno 1645 in aere supra Templum Collegij Rector visus, dein ultimo tormenti globo ad pedes orantis excusso, in Signum Victoriae conquiescente, Brunam a ferro Suecico precibus servavit. e*“ („*Ctihodný a důstojný P. Martin ze Středy z Tovaryšstva Ježíšova. Hradba Brňanů proti gótským nepřítelům. a. Velký patriarcha ve věcech a událostech nacházejících se pod Měsícem. b. Anděl života. c. Živý příklad sv. Ignáce. d. Který byl roku 1645 viděn ve vzduchu na budově koleje jako rektor; poté co byla k jeho nohám vystřelena poslední dělová koule, odpočívá na znamení vítězství; modlitbami zachránil Brno od švédské zbroje. e.*“). Za jednotlivé věty připojená písmena *a* až *e* jsou citační indexy, které označují, odkud autor koncepce teze převzal Středovy charakteristiky. Citace jsou napsány vespod vela: „*a. Ferdinandus III. Imper. b. Excellm(us) Dn(us) Ludovicus de Suches Brunae defensor. c. Mutius Vitellescus Soc. JESU Generalis. d. Communi voce Provinciae Bohemiae Soc. JESU. e. ex vita*.“ Jako obdivovatelé Martina Středy jsou tedy zmíněni císař Ferdinand III., obránce Brna Ludvík Raduit de Souches a generál Tovaryšstva Ježíšova Mutius Vitellescus, který Středu nazval andělem a věnoval mu růženec sv. Ignáce.²⁰ Uvedeno je i „*společné mínění české provincie Tova-*

Obr. 7. *Philipp Kilian podle Jana Jiřího Heinsche, univerzitní teze Karla Viléma Neumana z Neuberku, Nanebevzetí Jana Nepomuckého, Praha 1689, mědiryt, Staats- und Stadtbibliothek Augsburg. Foto: Staats- und Stadtbibliothek Augsburg.*

ryšstva Ježíšova“, a sice že Martin Středa byl „živou kopií“ sv. Ignáce.²¹

Pod kartuší s apoteózou Martina Středy se otevírá pohled na Brno obléhané v roce 1645 švédskými vojsky. Nad městem je v detailu vyobrazen levitující Středa, který se modlí a prosí o záchranu města. Směrem ke vznášejícímu se paterovi dopadají dvě dělové koule. Středovy levitace popisuje více dobových autorů, podobně mnozí dosvědčovali, že poslední koule vypálená Švédy na Brno dopadla beze škody k nohám modlícího se Martina Středy.²²

Ve spodní části rámu, do něž je celá členitá kompozice zasazena, jsou ve dvou velech a ústřední kartuši napsány Elbelem obhajované teze, údaje o disputaci a dedikační text. Kartuše uprostřed nese údaje o disputaci a protektorství moravského zemského hejtmána, Františka Karla hraběte Liebsteinského z Kolovrat. Zdobí ji proto znak Liebsteinských z Kolovrat, na němž je pověšen řád Zlatého rouna, který byl hraběti udělen v roce 1688.

Komplikovaný program univerzitní teze Michaela Elbela v mnohých rysech připomíná koncepci univerzitní teze Karla Viléma Neumana z Neuberku, který obhajoval na pražské univerzitě titul magistra filozofie v témže roce jako Elbel (1689) a pod vedením téhož profesora, patera Michaela Tichawského (*1654, Praha, †1710, Praha).²³ Neumannova univerzitní teze, provedená podle předlohy Jana Jiřího Heinsche, je velkolepou oslavou Jana Nepomuckého [obr. 7]. Dedicována byla generálu jezuitů Thyrsu Gonzalezovi a jejím záměrem bylo podpořit snahu o Nepomukovu kanonizaci. Sofistikovaná, mnohovrstevná koncepce Neumannovy teze pracuje mimo jiné s podobným systémem citačních vysvětlivek, jaký je použit na Elbelově ohlášce (a jaký je z dalších pražských univerzitních tezí zatím neznámý).²⁴ Není pochyb o tom, že pater Tichawský byl autorem programů obou příbuzných tezí. Dále lze předpokládat, že obdobně jako v případě Neumannovy teze byl i v koncepci Elbelovy teze obsažen úmysl zahájit proces beatifikace ctihodného otce Martina Středy. Tento záměr ostatně sledovali i oba životopisci Martina Středy, jezuité Dilatus a Schwertfer. Jan Tenora uvádí, že smrtí Dilatovou v roce 1689 se jezuitské úsilí o blahořečení patera Středy pozastavilo.²⁵ Elbelova teze z téhož roku byla podle všeho vyvrcholením těchto snah na výtvarné rovině.²⁶

“PROTEGAM URBEM ISTAM” (“I WILL BE A SHIELD TO THIS CITY”).
VIRGIN MARY AND FATHER MARTIN STŘEDA AS PROTECTORS OF BRNO
IN TWO ENGRAVINGS FROM THE 17TH CENTURY (PETRA ZELENKOVÁ) –
SUMMARY

The paper presents two Augsburg engravings connected with the most distinguished event of Brno's history, the victory over the Swedish Army in 1645. During the Swedish siege, Brno's inhabitants begged the two “St. Luke's” pictures to help them. These were “the Black” Virgin Mary of St. Thomas Augustinian Monastery and the copy of the picture *Salus Populi Romani*, worshipped by the Jesuits. Brno inhabitants believed the repelling of the attack on the Day of Assumption of Virgin Mary was the result of Virgin Mary's help. The Jesuit Martin Středa was considered a mediator to beg Virgin Mary and the person who contributed to the victory on a spiritual level.

The first of the above mentioned engravings glorifies Virgin Mary of St. Thomas as a protectress of Brno in 1645. This dedicatory print was executed by Bartholomäus Kilian after the model by Johann Reitsamer. There are not much historical data on the painter Reitsamer (called also Reithsammer or Creuzammer), who allegedly studied in Salzburg. In 1667 he left Vienna for Kroměříž to work for the Bishop of Olomouc. The so far unpublished engraving with Virgin Mary of St. Thomas is currently the only known Reitsamer's work. Even if its composition is simple, it is the most ambitious graphic print depicting Virgin Mary of St. Thomas before her coronation in 1736.

The other engraving is the Prague's thesis print of Michael Elbel from 1689. It was executed by Gabriel Ehinger after the model by Olomouc painter, draughtsman and inventor Martin Antonín Lublinský. The engraving is a grandiose glorification of Father Martin Středa, S.J. The central motif of its composition is “the assumption” of Martin Středa, around whom his virtues, miracles and offices are recalled. The paper brings detailed analysis of the multilayer content of the engraving, which is contextualized with Martin Středa's iconography. The programme of Elbel's thesis print is conceptually similar to the thesis print of K. V. Neumann of Neuberg, defended at Prague's University in the same year (1689) under the tutorship of the same professor (Michael Tichawsky, S. J.). There is no doubt that Father Tichawsky was the author of the programmes of the both sophisticated theses prints. Neumann's thesis print was intended to glorify John of Nepomuk and to support the effort to canonize him. Accordingly, the concept of Elbel's thesis print contained the intention to start the beatification process of Martin Středa.

1 K obléhání Brna existuje bohatá literatura. Vyběrově: Bertold Bretholz, *Der Vertheidigungskampf der Stadt Brünn gegen die Schweden 1645*, Brünn 1895. – Pavel Balcárek, *Brno versus Olomouc. Pod Špilberkem proti Švédům*, Brno 1993. – Recentně Jiřina Veselá – Martin Reissner et al., *Den Brna. 15. srpen. Památný den konce švédského obléhání Brna a Nanebevzetí Pan-*

ny Marie roku 1645, Brno 2006. O působení Martina Středy za švédského obléhání podrobně Jan Tenora, *Život sluhy Božího P. Martina Středy z Tovaryšstva Ježíšova*, Brno 1898, s. 517–518, 520–522 a jinde. – Josef Koláček, *Martin Středa*, Český Těšín 1992, s. 139–140, 143–146. K mariánské účtě Brňanů z uměleckohistorického hlediska Jan Royt, Příspěvek k ikonogra-

- fii Martina Středy, in: Jan Skutil (ed.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha 1995, s. 178–181.
- 2 Antonín Breitenbacher, *Dějiny arcibiskupské obrazárny v Kroměříži*, I–II, Kroměříž 1925–1927; I, s. 45, 46, 53; II, s. 92. – Ludvík Páleníček, *Výtvarné umění na Kroměřížsku a Zdounecku*, Kroměříž 1940, s. 71–72. – Prokop Toman, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, I–II, Praha 1947; II, s. 353.
- 3 Při znalosti faktu, že Reitsamer olomouckého biskupa portrétoval, je možné navrhnout jeho hypotetické autorství u některé z dochovaných anonymních podobizen Karla z Liechtensteina-Castelcornu, srov. Milan Togner, in: Ladislav Daniel et al. (eds.), *Kroměřížská obrazárna. Katalog sbírky obrazů Arcibiskupského zámku v Kroměříži*, Olomouc 1998, s. 236–237, č. kat. 197–198.
- 4 Jako univerzitní teze je list zmíněn in Ulrich Thieme – Felix Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I–XXXVII, Leipzig 1907–1950; XX, s. 290, sl. 2. – *Hollstein's German Engravings, Etchings and Woodcuts, 1400–1700*, Amsterdam – Rotterdam von 1954; XVI, s. 185, č. 457. Rytina je uložena v Staats- und Stadtbibliothek Augsburg, inv. č. B. Kilian 2/3; mědiryt, celkové rozměry desek 99,8 x 47,5 cm (list je složen z otisků ze dvou desek), značeno vlevo dole „Joann. Reithsamer delin. Brunae“; vpravo dole „B. Kilian sculp.“.
- 5 Srov. Radmila Pavlíčková – Ondřej Jakubec, Biskupský dvůr. Knížecí rezidence olomouckých biskupů v Brně, in: Tomáš Jeřábek – Jiří Kroupa a kol., *Brněnské paláce. Stavby duchovní a světské aristokracie v raném novověku*, Brno 2005, s. 77–79 (o účasti biskupa Karla z Liechtensteina-Castelcornu na jednání zemských sněmů a soudů).
- 6 Viz. např. Karel Eichler, *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku*, I–II, Brno 1887–1888; I, s. 211–246. – Ludvík Kolek, *Ochránkyně Brna, Panna Maria Svatotomská*, Brno 2008.
- 7 Royt (pozn. 1), s. 179–180. – Ondřej Jakubec, Manýristické epitafy olomouckých kanovníků, in: Milena Bartlová (ed.), *Libosad. Studie o českém a evropském barokním umění*, Praha 2007, s. 11–43 (21–22).
- 8 Thieme – Becker (pozn. 4), X, s. 390. K Ehingerovi srov. též *Hollstein's German* (pozn. 4), VIII, s. 10, teze M. Elbela zde však není zaznamenána.
- 9 Výběr z literatury: Miloš Kouřil, Nové zprávy o malíři A. M. Lublinském, *Sborník památkové péče v Severomoravském kraji* 4, 1979, s. 182–199. – Petra Zelenková, *Ratione duce. Obraz a slovo v universitních thesích podle Antonína Martina Lublinského (1636–1690)* (diplomová práce FF UK), Praha 1999. – Milan Togner, *Antonín Martin Lublinský, 1636–1690*, Olomouc 2004. Reakce na spornou Tognerovu monografii Petra Zelenková (rec.), Milan Togner. Antonín Martin Lublinský, Olomouc 2004, *Umění* 53, 2005, s. 521–527. – Eadem, *Martin Antonín Lublinský (1636–1690) jako inventar grafických listů. Pohled do barokní grafiky druhé poloviny 17. století* (disertační práce FF UK), Praha 2008.
- 10 Tezi dvakrát stručně zmínil Bohumil Samek, *Brno v obrazech pěti staletí*, kat. výst., Brno 1969, (nestr.), č. kat. 13. – Idem (rec.), Milan Togner, Antonín Martin Lublinský, 1636–1690, *Vlastivědný věstník moravský* 57, 2005, 2, s. 220–221. Teze je interpretována in Zelenková, *Martin Antonín Lublinský* (pozn. 9), s. 144–149, č. kat. C.1.30. Teze je uložena v Moravské zemské knihovně, inv. č. L 91201; mědiryt, celkové rozměry 66,2 x 46,8 cm; značeno vlevo dole „[de]lineavit P. Antonius Lublinskij C. R.“; vpravo dole „Gabriel Ehinger sculps. Aug. Vin“ (oříznuto a nalepeno na podložce, list je značně poškozen překládáním a má potrhávané okraje, dedikační text místy nečitelný).
- 11 František Karel hrabě Liebsteinský z Kolovrat, říšský hrabě 1658, český hrabě 1660, komoří, prezident královského apelačního soudu v Praze (1651–1667), zemský hejtman na Moravě (1667–1700), pán na Rychnově etc. 12. července 1688 mu byl udělen řád Zlatého rouna. *Ottův slovník naučný*, 1.–28. díl, Praha 1898–1909; 14. díl, s. 600. František Lobkowicz, *Zlaté rouno v Zemích českých*, 1991, s. 224, 245.
- 12 Dedikační text je vepsán do spodní středové kartuše, pod údaje o Elbelově disputaci. Údaje o disputaci: „*Univērsa Philosophia sub Auspicijis Illustrissimi et Excellentissimi Dni Francisci Caroli Liebsteinski S. R. I. Comit̄is a Kolowrat, Dni in Reichenau, Chraustowitz, Lesch et Czerninkowitz etc. Equitis Aurei Velleris, S.R. Regiaeq̄ Maiestatis Intimi actualis Consiliarij, Camerarij, nec noc̄ supremi in Marchionatu Moraviae Capitanei. In Alma, Caesarea, Regiaq̄ Universitate Carolo-Ferdinandea Pragensi; Praeside Rdo ac Doctis P. Michaelē Tichawsky e Soc. IESU A.A.LL. et Phliae Doctore ejusdemq̄ Professore publico ac ord. pro suprema Phliae Laureae publice ppugnata a Rdo ac Erudito Dno Michaelē Elbel Bohemo Lippensi ex Convictu S. Barthol. A 1689 Mense Die horis meridiem consuetis.*“ Dedikační text: „*Illme et Excellme Domine Domine Comes. Post emensum Philosophiae meae Curriculum anhel(us) ad Lapide(m) Tuum sisto, ad que(m) una cu(m) Thesib(us) meis Philosophicis felicissime contendi [?]. Lapis iste cum avito Magnatum Liebsteinskyanorum nomine Tibi agnat(us), quid est nisi Magnes Amoris? Quid nisi Lapis Philosophic(us), quo omnes Sapientiae amantes asseclas, seu ut verbo dica(m), Philosophos, ad ej(us) quae in Te spectabilis cernitur, Sapientiae amore(m) dulciter trahis. Hinc et ego a precioso Amoris Tui Magnete attract(us) Philosoph(us) Theses meas Doctissimi quondam in Universitate Ferdinandea Philosophoru(m) Magistri Ven. P. Martini Stredonij icone insignivi. Nimirum Martinus All [...] ll(us) est, qui cum in Chara Tibi Urbe [...] euna Collegio Soc. IESU quondam Rector praeesset coelesti magnetismo supra Collegii templum in aere sublimatis ver [...] Davi-*

dem egit, sive Dilectum(m), cujus non minus, ac quonda(m) Davidis precibus(us) flexus Altissimus, Urbe(m) Brunae(m) ab Hostium Gothicorum jaculis servavit indemne(m). Habes ergo, que(m) Amori Tuo jugas Dilectum(m), S. R. I. Comes Liebstenkyus, habes que(m) velut Charum Collegii Brunensis Caput affectu intimo complectaris Suprem(us) in Marchionatu Moraviae Capitaneus(us). Nec ampliora desunt Amoris hujusque argumenta: Es Augustissimi et invictissimi Romanorum Imperatoris Leopoldi I. Intim(us) actualis Consiliari(us). En ipsorummet Ferdinandi ac Leopoldi Caesarum testimonio Sanctum intimi, quia [...] ernis expressum, Aurei velleris eques es; en integerim(m) vitae eo aureo immaculati Agni vellere palliatum(m) Martium(m) Equite(m) n [...] ris. Est sane cur Coelici huj [...] viri sacro amore affectu(que) exult [...] et ego Tibi congratuler. Quod dum Animum(us) facio fini [...] amori Tuo promptissime cedo, cum me et Universam(m) Philosophiam meam [...] [hu]milleme substerno. Illmae Excellenti(ae) Tuae humillimus Servus Michael Elbel.“

(„Nejasnější a nejslovnější pane, pane hrabě. Po uplynutí běhu mé filozofie stojím dychtiv u Tvého kamene, k němuž jsem přestáten zamířil spolu se svými filozofickými tezemi. Tenhle kámen, který je s Těbou spřízněný prastarým jménem šlechticů Liebsteinských, co představuje jiného než magnet lásky? Co představuje jiného než filozofický kámen, k němuž sladce táhneš všechny milovníky moudrosti, kteří jdou v tvých stopách – nebo abych doslova řekl, filozofy – k jeho lásce k moudrosti, která je u Tebe obdivuhodná. Proto i já přitažen cenným magnetem Tvé lásky jsem kdysi jako filozof na Ferdinandově univerzitě označil své teze podobiznou velmi učeného učitele filozofů, ctihodného P. Martina ze Středy. Když stál Martin [...] v Těbě milém městě Brně kdysi v čele jezuitské koleje jako rektor; byl podivuhodně vyzdvihnut do vzduchu nebeským magnetismem nad budovu koleje [...] vskutku Davida vedl milého. Nejen jeho, kdysi i Davidovými prosbami byl obměkčen Nejvyšší a bez pohromy zachránil město Brno od střel gótských nepřátel. Máš tedy milovaného člověka, kterého poutáš svou láskou, Svaté říše římské hrabě Liebsteinský, máš toho, koho jako milého předního muže brněnské koleje s nejnítěrnějším citem objímáš jako nejvyšší hejtmán v Markrabství moravském. A nechybí větší důkazy této lásky: Jsi nejvroucnější přítomný kancléř nejvznešenějšího a nejvíce vítězného římského císaře Leopolda I. Zdali podle svědectví těch samých císařů Ferdinanda a Leopolda [...] jsi rytířem Zlatého rouna; zdali rytíře Martina [...] bezúhonného a oděného neposkvrněným zlatým rounem beránka. Je proto na místě, že se raduji z posvátné lásky a citu tohoto nebeského muže a Těbě přeji štěstí. Neboť dokud toto z duše činím, poddávám se velmi ochotně Tvé lásce a sebe a veškerou svoji filozofii velmi poníženo odevzdávám do Tvé ochrany. Nejponíženojší služebník Tvé jasnosti Michael Elbel.“)

- 13 Tenora (pozn. 1), s. 604–610.
- 14 Výběr literatury k pateru Středovi: Václav Schwertfer, *Vita reverendi Patris Martini Stredonii Soc. Jesu [...]*, Pragae 1673. – Bohuslav Balbín, *Ctihodný P. Martin Středa. Stať z roku 1682*, ed. Karel Otýpka, Brno 1942. – Nejdůkladněji Tenora (pozn. 1), přehled použité literatury a pramenů na s. 7–11. – Dále Koláček (pozn. 1). – Anna Fechtnerová, *Rectores collegiorum Societatis Jesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum*, I–II, Praha 1993, passim. – Martin Svatoš, *Jezuitská elogia jako historický pramen a elogia P. Martina Středy*, in: Skutil (pozn. 1), s. 207–220. – Milan Kopecký, *Život a dílo Martina Středy*, in: Skutil (pozn. 1), s. 139–152.
- 15 Royt (pozn. 1), s. 178–181.
- 16 *Ibidem*, s. 179.
- 17 Tenora (pozn. 1), s. 612–613 a „seznam vyobrazení“ č. 20.
- 18 Brno, Moravská galerie, inv. č. A 50, olej na plátně, rozměry 232 x 137,5 cm. Togner (pozn. 9), s. 228–229, č. kat. 6.1.20. – Samek, *Brno v obrazech* (pozn. 10), s. 220.
- 19 Tenora (pozn. 1), s. 604–610.
- 20 Tenora (pozn. 1), s. 416. – Svatoš (pozn. 14), s. 219, pozn. 38.
- 21 Martin Svatoš cituje rukopis, v němž je uvedeno, že Martin Středa byl podobný sv. Ignáci „jako vejce vejci“. *Ibidem*, s. 208.
- 22 Např. elogium Martina Středy z roku 1649, přetištěné in Koláček (pozn. 1), s. 137. – Balbín (pozn. 14), s. 6–7. – Tenora (pozn. 1), s. 518–519, s. 523.
- 23 K životní dráze patera Tichawského, který údajně nebyl literárně činný, Ivana Čornejová – Anna Fechtnerová, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986, s. 475–476.
- 24 K Neumanově tezi Petra Zelenkové, „Magnum iter ascendo...“ Svatého Jana Nepomuckého cesta do nebe na universitní thesi podle Jana Jiřího Heinsche (1689), in: Jan Royt – Petra Nevimová (eds.), *Album amicorum. Sborník ku počtě prof. Mojžíra Horyny*, Praha 2005, s. 185–194.
- 25 Tenora (pozn. 1), s. 632–634.
- 26 Po dopsání tohoto textu jsem se dozvěděla, že Mgr. Zora Wörgötter přednesla na konferenci *Jezuité a Brno*, konané ve dnech 16.–17. října 2008, referát týkající se obrazu Martina Středy z Moravské galerie [obr. 6], se kterým jsem však neměla možnost se seznámit.

Za překlad latinských textů děkuji Mgr. Josefu Försterovi, Ph.D.

